

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

1/2001 · Februar

14. Årg.

NOMUS

Indhold:	Side
Kontingent	2
Hviderne i Nordsjælland	3
Gurre Slot	12

Indhold:	Side
Kulturhistoriske foredrag	15
Generalforsamling	15

Nordsjællandsk Museumsforening

Kontingent

Ved generalforsamlingen d. 24 februar 2000 blev det vedtaget, at kontingentet for år 2001 skulle se således ud:

100 kr. for enkeltmedlemmer

150 kr for husstande

300 kr. minimum for virksomheder

Hvad får man for sit medlemskab?

- 1) Medlemsbladet NoMus, som udkommer fire gange om året
- 2) Gratis adgang til museets udstillinger og arrangementer
- 3) Stemmeret på Museumsforeningens generalforsamlinger
- 4) 10% rabat ved køb i museets butik (dog ikke bøger)
- 5) Mulighed for at deltage i museumsforeningens grupper af frivillige museumsmedarbejdere. Der findes to grupper :
En amatørarkæologgruppe og en nyere tids gruppe. Medlemsskabet af grupperne inkluderer et medarbejderkort, som giver gratis adgang til de fleste museer i Danmark – og nogle i udlandet.

NoMus er medlemsblad for Nordsjællandsk Museumsforening, som varetager driften af Sophienborg, Nordsjællandsk Folkemuseum i Hillerød. Museet dækker arkæologi og nyere tids kulturhistorie i Hillerød, Allerød, Skævinge og Fredensborg-Humblebæk kommuner samt arkæologien i Helsingør kommune. Museet driver bymuseet for Hillerød (herunder Grafisk Museum), Æbelholt Klostermuseum og Sophienborg.

NoMus udkommer kvartalsvis og sendes til museumsforeningens medlemmer samt en række private virksomheder og offentlige institutioner.

Redaktion:

Grethe Post (*ansvarshavende*)
Flemming Beyer
Finn Erik Kramer
Connie Pedersen
Kirsten Baunegaard

Adresse:

Sophienborg
Nordsjællandsk Folkemuseum,
Sophienborg Allé 9,
3400 Hillerød
Telefon: 48 24 34 48
Fax: 48 24 34 42
E-mail: nfh@get2net.dk
Hjemmeside:
<http://hjem.get2net.dk/nfh>

Hviderne i Nordsjælland

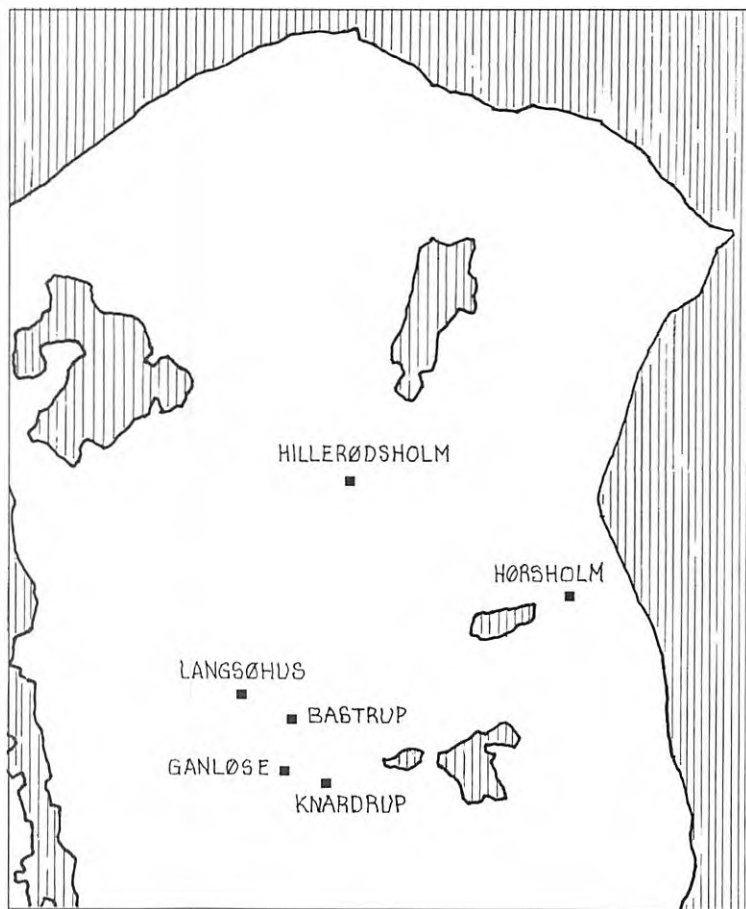
Af Finn Erik Kramer

Indledning

Nordsjælland er vel i mange danskeres øjne „kongernes Nordsjælland“. Begivenheder i kongefamilien på Frederiksborg og Fredensborg følges intenst af befolkningen. Opfattelsen af Nordsjælland som værende kongernes er i de senere år blevet styrket ved turistbranchens kampagne, som også blev navngivet „Kongernes Nordsjælland“.

Bag denne opfattelse hviler godt 450 års historie med reformationen som det vigtige skel. På dette tidspunkt i 1536 blev kongen med et slag en stenrig godsbesidder, da han overtog klostrenes og Roskildebispens besiddelser i Nordsjælland. Efter 1560 blev de sidste adelsslægter i Nordsjælland „købt ud“ af Frederik II, således at Nordsjælland næsten uindskrænket blev kongens. De mange og ofte ret store skove heroppe er i høj grad kongernes værk. De nuværende skove og hegn opstod eller blev udvidet med få undtagelser i perioden ca. 16-1800 med baggrund i kongens jagtinteresser i ønsket om at skaffe vange til de kongelige hestetutier og i et vist omfang også i Kronens behov for tømmer. Skovene blev i vidt omfang anlagt på jorder, hvor der tidligere havde været landsbyer, eller anlagt på middelalderens marker og overdrev, som havde været ejet af adelen, klostrene og bispem.

Ved slutningen af middelalderen ejede klostrene i Esrum og Æbelholt mellem en tredjedel og halvdelen af Nordsjællands bøndergårde og jorde. Roskildebispen anslåes allerede i 1370 at have ejet

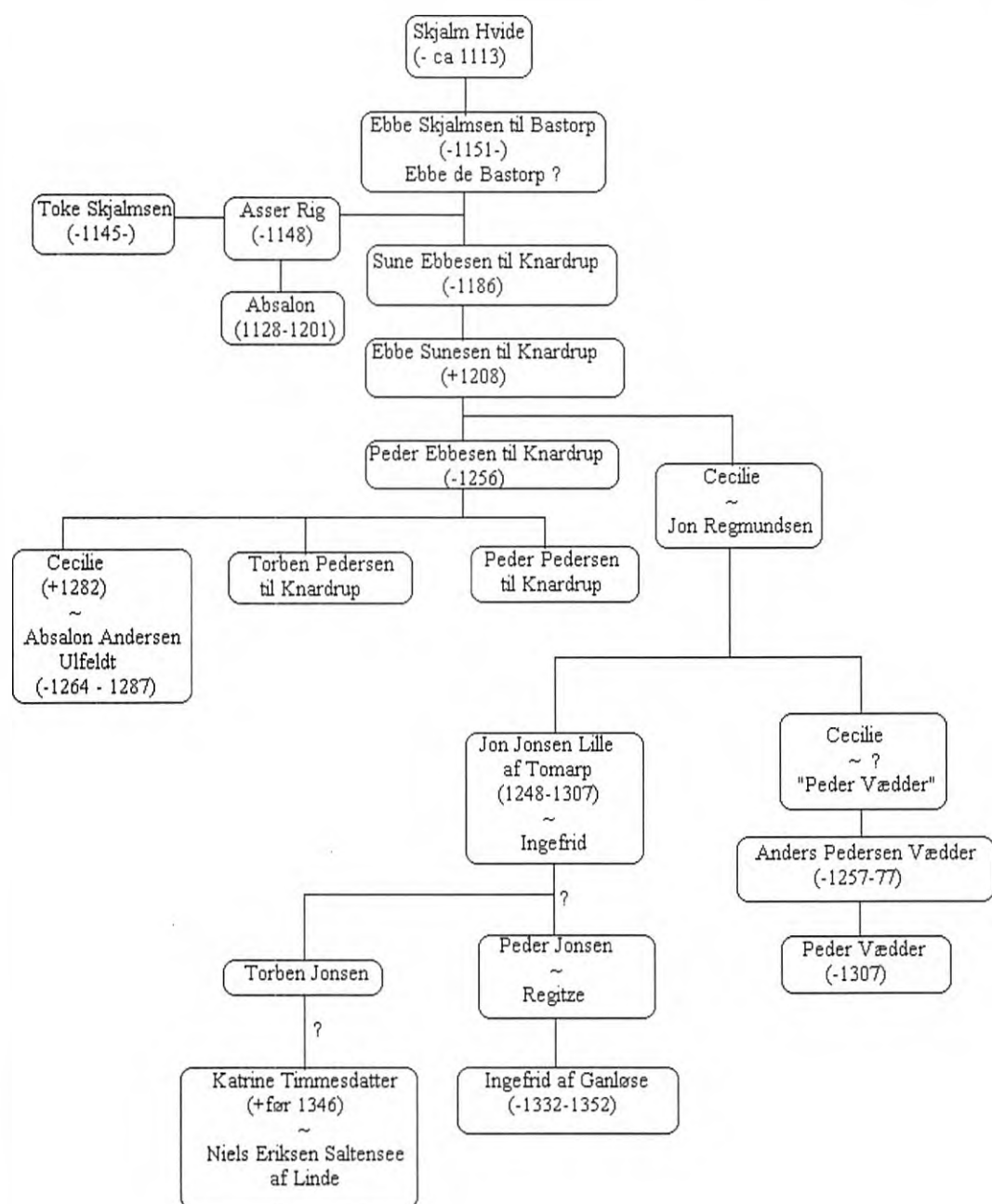
(Nordsjællandskort) Hvidernes hovedgårde i Nordsjælland.

ca. 1/6 af Sjællands gårde, og af disse lå en stor del i Nordsjælland. Godsrigdommen, som var den væsentligste kilde til kirkens rigdom, var akkumuleret op gennem middelalderen gennem gaver fra adelen og i nogen grad også fra kongen. Man tog sig ligeledes godt betalt, når adelen på deres ældre dage begav sig i kloster, for et gravsted på klostret eller for opfostringen og uddannelsen af adelens sønner og døtre.

De to klostre Æbelholt og Es-

rum blev også grundlagt på baggrund af adelens rigdom. De to klostres store velgørere, Absalon og Eskil, var godt nok begge biskoper og ærkebiskoper, men de var også store godsbesiddere af de allerformest adelsslægter. Absalon var af Hviderne og Eskil af den jyske Trugot-slægt.

Ved middelalderens begyndelse og op til omkring 1300 var Nordsjællands gårde og jorde nok i overvejende grad ejet af adelen. Blandt adelsslægterne står én

slægt særligt frem som den helt store godsbesidder i Nordsjælland, den nok så bekendte Hvideslægt. Om denne slægt og dens godsbesiddelser i Nordsjælland handler denne artikel.

Høvdingeslægter

Allerede i den tidligste middelalder ser vi nogle ekstremt rige godsbesiddere på Sjælland. Disse slægter, som kan betegnes som høvdingeslægter, var godt nok retsligt i landskabslovene ikke stillet anderledes end den øvrige adel og selvejerne, men på alle andre områder var de højt hævet over landets almindelige store og små bønder. Selvom det ikke er muligt at dokumentere det, er der gode grunde til at antage, at høvdingeslægterne, som social gruppe, havde rødder tilbage i jernalderens småkongedømmer. Om dette vidner bl.a. den kendsgerning, at høvdingeslægterne rangerede umiddelbart under kongeslægten, ja så tæt under den, at de blev indgiftede i den.

Omkring 1140 møder vi Peter Bodilsen af Bodilslægten som en af de store godsejere på Næstvedegnen, Falster, Møn og Lolland. De kendte Hvider samt Peder Torstensenslægten (Peder Torstensen var gift med Skjalm Hvides datter, Cecilie) optræder kort efter også som klostergrundlæggere. Peder Torstensen og Cecilie Skjalmsdatter regnes som grundlæggere af den jyske Hvideslægt.

Via Sorø Gavebog kan man danne sig et indtryk af Hvidernes godsbesiddelser på Vestsjælland. Nørlund (1927) anslår, at det alene i Alsted Herred udgjorde mere end 50%. Der har altså i dette område været tale om et egentligt herremandsvælde. Som vi skal se synes det samme at have været tilfældet i det centrale Nordsjæl-

land i den tidlige middelalder.

Om der før og omkring år 1200 på Sjælland var flere høvdingeslægter end de tre nævnt ovenfor, er tvivlsomt. Der fandtes i hvert tilfælde ikke andre slægter som evnede at grundlægge klostre. Socialt og økonomisk klart rangerende under de ovenførte slægter i den tidlige middelalder fandtes Ulfeldt- (stamfar Strange) og Pincerna-slægterne (stamfar Oluf Glug), slægter som muligvis kan betegnes som højadel. Begge slægter var indgiftede i Hvideslægten.

Det 12. århundrede er således kendetegnet ved en privilegeret stand, høvdingeklassen og i samme periode skabes iøvrigt også den privilegerede gejstlige stand. I den senere middelalders stændersamfund forsvinder høvdingeklassen, og der skabes en herremandsstand, hvis medlemmer dels rekrutteres fra de gamle høvdingeslægter og dels fra storbønderne og de mange almindelige bønder.

Adelens godssystemer

Det er en almindelig antagelse at cisterciensermunkene (Sorø, Esrum) i anden halvdel af 1100-tallet indførte en indtil da ukendt driftsform på Sjælland, stordrift med ladegårde, de såkaldte grangier. Ulsig (1968) har dog påvist at systemet allerede var veludviklet i 1100-tallet på Hvidernes kernebesiddelser på det vestlige Sjælland. En lignende udvikling med storgårdsdrift fandt sted i andre egne af Nordeuropa, således i forbindelse med den tyske fremtrængen i 11-1200-tallet i de gamle slaviske områder øst for Elben. Også dér menes klostrene at have været foregangsmænd i stordriften med oprettelse af avlsgårde og nedlæggelser af landsbyer (se f.eks. G. Olsen 1957). Der synes

imidlertid at være et vist belæg i kilderne for at mene, at munkene blot overtog (og videreudviklede) et driftssystem, som allerede praktiseredes af i hvert tilfælde den øverste adel, og „som efter hele sin form må føre tilbage til et trælesamfund“ (Ulsig 1968).

Kort refereret tilstræbte systemet velarronderede godskomplekser med bebyggelser koncentreret omkring en storgård. Man tilstræbte at afhænde fjemtliggende besiddelser (strøgods) og overtage nærtliggende landsbyer. Systemet var typisk bygget op således, at der på ladegården sad en bryde, som havde et kontraktforhold med adelsmanden (men bryden kunne godt være ufri), og som styrede produktionen og indtægterne fra de omgivende „satellitlandsbyer“.

Stordriftssystemet har givetvis også spillet en vigtig rolle, måske endda været en drivende kraft, i torp-grundlæggelse (udflytterbebyggelser med navneendelser som -rup, -rød og -holt). Landskabslovene fortæller dog ret entydigt om, at også bønder i en landsby kunne oprette og nedlægge torper. Det kunne imidlertid også have foregået som Ulsig (1968) skriver om fem vestsjællandske storgårde med torper i 1100-tallet: „Man aner i denne godsstruktur et glimt af noget, som kunne svare til det gammeldanske samfunds sociale struktur; det er fristende at tænke sig torperne grundlagt af trællene udsendt fra jorddrotternes storgårde“.

Det synes at være dette system, Esrum Kloster overtog, da klostret grundlagdes ca. 1151. Esrum Kloster „eksperimenterede“ med systemet, da munkene i perioden op mod og omkring år 1200 tilsyneladende nedlagde en række bebyggelser. Disse må fra

et driftssynspunkt antages at have ligget uhensigtsmæssigt for de nys opbyggede klosterladegårde.

Stordriftens sammenbrud

Op mod og efter år 1350 i forbindelse med den internationale landbrugskrise og pestens hærgen, som i Danmark var blevet forstærket af den forudgående tids uro og borgerkrig, blev stordriftssystemet afløst af fæstesystemet. Selvom stordrift fortsat fandtes visse steder efter 1350, var den af en anden karakter end tidligere, da dens godsenheder som regel ikke omfattede mere end en by og et par torper. På dette tidspunkt var krisen med ødegårde endnu ikke i fuld flor, men det kom snart. Løsningen i det 15. århundrede blev ikke at bevare stordriften via hoveri til hoved- og brydegårdene, men tværtom at udstykke brydegårdene. Slutpunktet blev, at der ikke længere var forskel i størrelsen på bryde- og landhogårde.

Selvejere, som indtil da havde betalt skatter til kongen, og bønder (landboere), som havde været frie (været husbond), men betalte en jordleje til adelsmanden, gav sig i stort tal fra ca. 1240-1340 ind under en herremand. Da adelen var skattefri, slap de som adelige fæstere for kongens forhadte ombudsmand (skatteopkræveren), som også ofte misbrugte sin stilling til at opnå personlige fordele, f.eks. at pålægge bønderne arbejde. Samtidig garanterede adelsmanden bondens sikkerhed på gård og tinge, hvilket i høj grad var påkrævet i urotider. Systemet var en klar fordel for landboerne, og adelens gridske udnyttelse af fæstesystemet hører en senere tid til. Klostrene og deres fæstere skaffede sig garantier for sikkerhed via kongelige beskyttelsesbreve.

Bastrup-tårnet, Nordeuropas største tårnbyggeri fra middelalderen, set lidt fra oven. Foto: Nationalmuseet 1966.

Hverken bryderne (*villici*) eller landboerne (*coloni*) ejede altså jord. Det samme var tilfældet for den laveste gruppe over tyendet, gårdsæderne (*inquilini*), til hvilke der ofte end ikke lå jord. De var som arbejdskraft knyttet til brydegårdene, selvejerne og landboerne og var blot tilhørende til en større gård. I anden halvdel af 1300-tallet var mange gårdsæder øde, hvilket tyder på, at de har været hyppigt forekommende tidligere. Gårdsæderne forsvinder de fleste steder på Sjælland undtagen ved hovedgårdene ret hurtigt efter 1400, enten fordi de blev lagt øde, eller fordi de fik tillagt så meget jord, at de blev landhogårde (Ulsig 1968). Dog var de helårsbeboede fiskerlejer, som opstår i middelalderen, som regel at regne som gårdsæder (bl.a. Oos ved Nivå).

Nordsjælland

Allerede i de ældste kilder fra den tidligste middelalder træder to store jordejere i Nordsjælland frem: Kongemagten og Hvideslægten.

Selv om kilderne efterlader os i mørket, aner vi, at disse to vældige kræfter allerede før middelalderens begyndelse havde tilegnet sig store dele af Nordsjælland. Noget mere usynlige i kildematerialet er selvejerne, som jeg skal beskæftige mig med i en senere artikel. Fra selvejerne er der en glidende overgang op til lavadelen. Dette vender jeg også tilbage til i en senere artikel - her vil vi foreløbig koncentrere os om Hvideslægts godsbesiddelser.

Bastrup

Hvidernes historie i Nordsjælland har sikkert rødder tilbage i vikingetiden, men det ved vi desværre endnu ikke noget om. I stedet kan man nok starte historien ved Bastruptårnet syd for Lyngby. Den historiske baggrund for Bastruptårnet, Nordeuropas største tidlige middelalderlige tårnanlæg, er godtnok næsten helt ukendt. Tårnets funktionstid sættes normalt ud fra arkitektur, byggematerialer og møntfund til 1100-tallet og nærmest århundredets første halv-

del. Vilhelm la Cour (1953) udelukker ganske, at der kan være tale om en privat bygheire, og mener, at kun kongen kan have stået bag opførslen. Såvidt som vi kender kongens og Kronens besiddelser i området ved Bastrup i den tidlige middelalder, er de dog af ret beskedent omfang og har karakter af strøgods. Derimod er Hvidernes tilstedeværelse i området massiv med hovedgårde eller borganlæg som Knardrup lidt mod syd og siden Hørsholm noget længere væk mod nordøst. Som sædegårde for Hvideslægten og dens efterkommere kommer i 1200-1300-tallet også Lange-søhus ved Uggeløse, Hillerøds-holm og Storgården ved Ganløse, som Ingefrid i 1300-tallet skriver sig til.

Den Ebbe de Basthorp, som opræder som vidne i et brev, som er givet før 1130, ved vi intet om, ligesom vi ikke kan sige om Basthorp er tårnet, landsbyen eller et helt andet sted som hedder Basthorp. Men selv om vores viden er sparsom, er det dog mest sandsynligt, at Basthorp er Bastruptårnet og med samme forbehold igen mest sandsynligt, at Ebbe er af Hvideslægten. Ebbe er et navn, som af og til forekommer som mandsnavn i Hvideslægten, hvor det kan føres tilbage til Ebbe Skjalmsen, søn af Hvideslægtens grundlægger Skjalm Hvide. Ebbe Skjalmsen, som døde i 1151, har været en af Danmarks rigeste mænd og uden tvivl rigere end kongen, som slægten var tæt knyttet til. I virkeligheden findes der ikke noget bedre bud, end at Ebbe de Basthorp er identisk med Ebbe Skjalmsen, der som den første også skriver sig til Knardrup (se nedenfor).

Vi kender ikke meget til Skjalm Hvide og børnenes Ebbe Skjalmsen, Asser Rig, Toke og

Cecilies godsbesiddelser, men ud fra de oplysninger vi har om senere generationer af Hvidernes godsbesiddelser, må Skjalm Hvides rigdom langt have oversteget, hvad nogen senere dansker nogensinde kom til at besidde som privatejendom. Selvom personlig dygtighed og andre - pæne og mindre pæne - metoder kunne forøge en persons eller en slægts rigdom, var det i middelalderen nemlig sådan, at jordegods oftest skiftede ejer ved arvedeling. Det vil sige, at et oprindeligt stort samlet godskompleks som Skjalm Hvides gennem børn, børnebørn osv. blev opsplittet i mindre gods-komplekser.

En lille antydning om dette „oprindelige Hvide-gods“ finder vi i et referat i Sorø gavebog nedskrevet o. 1210. Der refereres til nogle godstransaktioner under Roskilde bispestol, hvoraf det fremgår, at Toke - søn af Skjalm Hvide - sikkert engang i midten af 1100-tallet overdrog bispestolen gods i Jørlunde, Hesselrød og Lerelte (forsvunden bebyggelse i det nuværende Tokkekøb Hegn - Hvideslægten ejede dog stadig gods i Lerelte i 1200-tallet). Selv om referatet i sig selv ikke er særligt talende, vidner det om, at ikke blot Ebbe Skjalmsen, men også Toke og Asser Rig (muligvis også datteren Cecilie gift med før-omtalte Peder Torstensen) fik del i det nordsjællandske Skjalm Hvide-gods.

Det er antageligt på denne måde vi må forstå Hvidernes gods i Nordsjælland. Vi kender ikke dets oprindelige størrelse og udstrækning, men vi kan via kilderne fra 1100-, 1200- og 1300-tallet med deres oplysninger om besiddelser og arvedelinger danne os et indtryk af dets oprindeligt kolossale udstrækning.

Knardrup

En af Ebbe Skjalmsens sønner var Sune Ebbesen (død 1186), som skrev sig til Knardrup. Ulsig (1968) anfører, at Sune Ebbesen var Danmarks rigeste mand og godsrigere end nogen slægt eller enkeltmand på noget tidspunkt senere i Danmarks middelalder. Ved sin død efterlod han en godsformue på Sjælland, som svarede til ca. 750 bøndergårde. Og han skrev sig til Knardrup(!), - kun få kilometer syd for Bastruptårnet. Bastrup er på dette tidspunkt forsvundet ud af historien, Hvidernes hovedsæde i Nordsjælland er rykket til Knardrup.

Sune Ebbesen bliver far til de berømte Sunesøner, hvoraf Ebbe Sunesen (død 1208) af Knardrup arver godset knyttet til Knardrup. Siden går Knardrup i arv til sønnen Peder Ebbesen af Knardrup (død 1256). Peder Ebbesens sønner, Torben og Peder er de sidste Hvider på Knardrup. I 1286 inddrages den til kongsgård, men dens position synes snart efter at være overtaget af - det muligvis nyopførte - Hørsholm (se nedenfor).

Og hvad er det så for et gods, som kan knyttes til Hvidernes Knardrup? Det er desværre ikke muligt ud fra de bevarede kilder, at fastlægge på Sune Ebbesens tid, men ud fra hans efterkommere i det 13. århundrede kan vi alligevel fastslå, at det må have drejet sig om et mægtigt gods-kompleks. Af gods, som allerede meget tidlig omtales som tilhørende Hvideslægten på Knardrup, kan nævnes en brydegård i Alsønderup, gods i Nr. Herlev samt, som ovenfor nævnt, Jørlunde, Hesselrød og Lerelte. På Ebbe Sunesens og dennes søn Peder Ebbesens tid hørte desuden Søsund i Stenløse sogn til Knardrup. Peder Ebbesen, som vist var skånsk gift, ejede

også omfattende gods i Skåne, hvoraf en del i første halvdel af 1200-tallet skænkes til Lundekirken (Ulsig p. 28).

Også en anden af Ebbe Sunesens syv sønner, Jacob Sunesen, havde arvet gods i området, således hele eller dele af kirkehyen Stenløse, Ledøje by og en del af Lyng Overdrev. Ledøje by, som dækkede hele sognet, var vist på daværende tidspunkt en meget stor landsby på omkring 36 gårde.

Absalon og Skjalm Hvidegodset

En anden af de store jordbesiddere af Hvideslægten i Nordsjælland i den tidlige middelalder er Absalon (ca. 1128-1201). Absalon (Assersen) var søn af Asser Rig (død sidst i 1140'erne). Asser Rig var søn af Skjalm Hvide og altså bror til Ebbe Skjalmsen. Vi må se Absalons gods, som værende kommet i hans besiddelser via denne arvefølge.

Absalons arvegods er det dog

Absalon regnes som Københavns grundlægger. Her ses på facaden af Københavns Rådhus. Foto: „Encyklopædien“.

Burre voldsted, som i middelalderen kaldtes Langsøhus. Voldstedet er aldrig arkæologisk undersøgt. Foto: Finn Erik Kramer 1997.

ikke let at danne sig et overblik over, fordi han i sine godsgaver ikke skelnede så nøje mellem sit privatgods og hispestolens. Absalons hovedbesiddelser har ligget på Holbækegnen, hvor han var virkelige storgodsejer. Det er således et omfattende gods på denne egn han i 1299 skænker til Sorø Kloster. Selvom hans nordsjællandske besiddelser vist ikke kan betegnes som strøgods, har de fordele, han og hans embede kunne opnå derved, tilsyneladende gjort, at han ikke havde store betænkeligheder ved at skille sig af med det.

Af det gods som Absalon skænker og mageskifter til Æbelholt er der god grund til at antage, at det meste var hans privatgods - gods som han havde arvet efter faderen Asser Rig: Dette gods må altså antages at være „oprindelig“ Skjalm Hvide-gods: Gårde i Jyllinge og Sønderby, Værebros Mølle samt Gods i Gundsømangle, Tørslev, Arnakke og Gerdrup. Endvidere ved klostret Tjæreby, Freerslev og Nejde med fiskestedet Klønne ved Arresø. I en anniversarieno-

tits fra 1201 anfører Abbed Vilhelm specifikt, at disse tre landsbyer var af Absalons private gods. Siden følger gårde i nabohyerne Harløse og Ullerød. Især godset omkring Æbelholt kloster har været omfattende og kan tolkes som, at Absalon oprindeligt havde arvet et ret stort og samlet godskompleks i området.

Langsøhus ved Uggeløse

I 1200-tallet ser vi at flere sæde- og hovedgårde, som ejes af Hviderne, kommer til. En af disse er lå nord for Buresø og vest for Uggeløse. Her ligger idag en borgruin, som kaldes Burre Voldsted. Voldstedet er kun omtalt én gang i de skriftlige kilder, nemlig den 6. maj 1274 som Langsøhus. Voldstedet lå i Langsø, som området stadig kaldes på nutidens kort. Søen, som idag er næsten helt udtørret, har stået i forbindelse med den ligeledes helt udtørrede Kedelsø, som i en smuk tunneldal strakte sig helt mod øst til syd for Lyng.

Voldstedet var ejet af Cecilie (død 1282), som var en af Peder Ebbesen til Knardrups tre hørn.

Den dag i 1274 skænkede hun Kollerød landsby til Esum Kloster, hvilket bevidnes af Kong Erik Klipping, kongemoderen samt Cecilies slægtninge Jon Lille og dennes søster, som også hed Cecilie (se slægtstavlen).

Langsøhus er som sagt kun omtalt i de skriftlige kilder i 1274, og må antages at have haft en kort funktionstid, muligvis konfiskeres den på samme måde som Knardrup af kongen i 1286 og nedbrydes. Men af dets ejerfor-

hvilket fremgår af et dokument fra 1284.

Hillerødsholm

Hillerødsholm er som bekendt første gang omtalt i et lidt mærkeligt dokument fra 1275. Her giver Anders Pedersen Vædder på Hillerødsholm på vegne af „Fru Cecilie, datter af Jon Regmondsen“ Ostrup og Pederstrup (begge nu forsvundne bebyggelser i Gribskov) til Esum kloster. Om familieforbindelser for de her

rende i familie med „en tredje“ Cecilie, nemlig Jon Lille's datter. Vi kan gætte på, at Anders Pedersen Vædder var søn af „Fru Cecilie, datter af Jon Regmondsen“. Anders Pedersen Vædders far må altså have heddet Peder Vædder, mens hans mor var Fru Cecilie. Vi kender ikke denne „Peder Vædder“ fra de skriftlige kilder, og det kan synes mærkeligt, at Anders Pedersen Vædder ikke omtaler sin far i dokumentet. Forklaringen er dog nok den lige fremme, at det handler om arvegods fra hans mors linie.

Hvis ovenstående antagelser er korrekte, kan vi gætte på, at Hillerødsholm er grundlagt omkring det tidspunkt, hvor Jon Regmondsen blev gift med Ebbe Sunesens datter, dvs. en gang i første halvdel af 1200-tallet, og har været Ebbe Sunesens trolovelsesgave til parret. Men det er kun et gæt!

Om det gods, som har været knyttet til Hillerødsholm på denne tid, ved vi bortset fra de to nævnte bebyggelser i Gribskov intet. Dog kan vi med sindsro antage, at landsbyen Hillerød har hørt til allerede på dette tidspunkt og desuden andre bebyggelser i den vestlige del af Grønholt sogn, som Hillerødsholm i 1300-tallet nævnes som liggende i. Også i senere kilder er besiddelserne kun sparsomt belyst. Der nævnes andre bebyggelser, som Filkinstrup (lå vist i det nuværende Præstevang), Ølskøb, Grønholt og endda Lønholt langt mod øst som muligvis hørende til Hillerødsholm.

Hørsholm og Jon Lille slægten

Jon Lille var som ovenfor anført barnebarn af Ebbe Sunesen, mens hans forældre må antages at have ejet Hillerødsholm. Han nævnes

Langsøhus og den udtørrede Langsø set fra syd. I baggrunden Uggeløse Skov. Foto: Finn Erik Kramer 1997.

hold og gæsterne på borgen i 1274 ses, at det må have været et markant bygningsværk. Hvor gammel borgen var i 1274 ved vi ikke. Muligvis var den opført af Peder Ebbesen, som sædegård for Cecilie og hendes mand Absalon Andersen Ulfeldt. Udover Kollerød er det sandsynligt, at de tre bebyggelser Uggeløse, Mørdrup og Lindholm, som omgiver voldstedet, og som Ingefrid af Ganløse (se nedenfor) i 1300-tallet skænker og pantsætter til Esum kloster, oprindeligt hørte til Langsøhus. Desuden var gods i Lerelte også en del af Cecilies arvelod,

nævnte personer må vi i nogen grad gætte. Om Jon Regmondsen ved vi, at han var gift med Cecilie, som var en datter af Ebbe Sunesen til Knardrup. De fik i deres ægteskab den i brevet omtalte datter også kaldet Cecilie samt sønnen Jon Lille, som kom til at eje Hørsholm (se nedenfor). Jon Regmondsen var formentlig skåning, da Jon Lille betegnes som sådan. Jon Lille skrev sig til Tomarp i Skåne.

Hvem var så Anders Pedersen Vædder? Det eneste vi ved er, at en mulig efterkommer, Peder Vædder, i 1307 omtales som væ-

første gang i 1248 og blev en af datidens betydeligste mænd. Bl.a. nævnes han i mange breve før kongens højeste embedsmænd. Jon Lille døde først i 1307, og da var alle hans sønner døde. Datteren Cecilie, som arvede Hørsholm, døde også i 1307.

Jon Lille's godsbesiddelser i Nordsjælland kendes ikke i deres fulde omfang, men at de har været omfattende, er der ikke tvivl om. Ud fra forskellige kilder kan det fastslås, at det udover gården Hørsholm omfattede hele eller dele af Værløselille (som han havde arvet efter sin moder Cecilie på Hillerødsholm), Kollerød, Langerød, Vejby, hele landsbyen Uvelse samt gods i Kirkelte og Vassingerød.

I 1346 ejedes Hørsholm af Niels Eriksen, som var ud af af den jyske Saltenseeslægt (af Linde). Niels Eriksen var kommet i besiddelse af Hørsholm-godset via sin på daværende tidspunkt afdøde hustru Katrine Timmesdatter. Vi kender på dette tidspunkt en beskrivelse af halvdelen af Hørsholm-godset (halvdelen af

den arv som Eriksen havde efter sin hustru Katrine Timmesdatter). Desværre kender vi ikke Timmesdatters familieforhold, men det er nok tænkeligt, at hun var en efterkommer af Jon Lille, måske en datter af Torben Jonsen, som var søn af Jon Lille. At Timmesdatter var af Hvideslægten, understøttes også af, at hendes datter hed Cecilie. Kernen i dette er, at det må antages, at det gods, som Timmesdatter ejede, var knyttet til gården Hørsholm allerede på Jon Lilles tid. Hvis dette er rigtigt kan til den ovenstående liste knyttes landsbyerne Hørsholm, Ubberød, to landsbyer kaldet Skovrød, Ebberød, Rungsted, Usserød med møllen, Vallerød, Isterød med to møller, Lejelstorp, Stimestrup, Starstorp, Have, Sandholm, Høvelte, Lyng med mølle samt gårde i Ludserød (nu Høvelte), Kettinge og Allerød og endeligt møllen Ejelsmølle. Desuden omfattede besiddelseme noget strøgods i Sokkelund, Stevns og Holbo Herreder.

Hvis ovenstående antagelse er rigtig, har Jon Jonsen Lille-god-

set omfattet en meget stor del af områderne langs Øresundskysten fra Rungsted op til Karlebo sogn og videre ind i det centrale Nordsjælland i de nuværende Allerød og Slangerup kommuner.

Med noget belæg i kilderne kan vi gætte på, at godset dels oprindeligt hørte til Knardrup og dels - måske i 1200-tallet - er blevet bygget op omkring Hørsholmgården. Her skal vi kigge nærmere på Fru Ingefrid af Ganløses jordegods.

Ingefrid af Ganløse

Fru Ingefrid, som skriver sig til Ganløse, nævnes i årene 1332-52. Hun var da enke efter Lage Aagesen Panter, som bl.a. var kongens marsk 1309-16. Fru Ingefrid var datter af Peder Jonsen og Regitze, som var en datter af Grev Ernst af Gleichen. Det er overvejende sandsynligt at Peder Jonsen var en søn af Jon Jonsen Lille, omend kilderne er noget usikre på dette punkt. Ingefrid kan også være opkaldt efter sin bedstemor, Jon Lilles hustru, af samme navn. Desuden kan vi ud af godsbesid-

delseme se, at der må have været familiemæssige forbindelser mellem Ingefrid og Niels Eriksen på Hørsholm.

Ingefrid af Ganløse skænker og pantsætter i 1337 og 1340 til Esrum kloster Uggeløse, Mørdrup og Lindholm, altså hele den centrale og vestlige af Uggeløse sogn. Disse tre besiddelser omgiver fuldstændigt Langsøhus, der som sagt i 1274 var ejet af Cecilie og hendes mand Absalon Andersen Ulfeldt. De tre landsbyer har i 1274 givetvis hørt til Langsøhus og er måske gået i arv ned til Ingefrid. Vi kan også

Af Sorø kloster er i dag kun kirken bevaret. Kirken var Hvidernes gravkirke og her ligger bl.a. Skjalm Hvide, Asser Rig, Absalon og Ebbe Sunesen begravet.

gætte på, at gården i Ganløse i 1300-tallet har overtaget den funktion som sæde- eller hovedgård, som Langsøhus havde i 1200-tallet.

Konklusion om Hvidegodset i Nordsjælland

Som det forhåbentligt er fremgået af ovenstående ejede Hviderne udstrakte ejendomme i Nordsjælland i det 12.-14. århundrede. Kilderne tyder på, at Hørsholm-godset har været et sammenhængende (velarronderet) godskompleks, hvilket må tolkes som en form for stordrift. Ulsigs konklusion (1968, p. 61), at Hvidernes gods i Nordsjælland har været af samme karakter som deres besiddelser i Alsted Herred, er således velunderbygget. Også Nørlunds (1927, p. 61) formodning om, at kun en mindre del af Hvidernes gods lå på Sorø-egnen, er velunderbygget efter Ulsigs studier af det nordsjællandske Hvidegods.

Først Bastrup og siden Knardrup har været Hvidernes centrale sædegårde i Nordsjælland. Knardrup, kan vi se, går i arv i mandslinien helt frem til 1286. Hørsholm synes herefter med Jon Jonsen Lille at overtage Knardrups rolle, mens Ganløse-gården overtager Langsøhus' rolle. Interessant er det, at de ældste kilder, som omtaler Langsøhus Ganløse-gården og Hillerødsholm, nævner kvinder fra Hvideslægten. Kan det tænkes, at disse gårde eller borganlæg er opført, som gaver i forbindelse med døtrenes giftemål? Den samme mulighed eksisterer iøvrigt for Hørsholm, da Jon Jonsen Lille jo havde en søster ved navn Cecilie.

Om karakteren af Hvidernes sædegårde i Nordsjælland ved vi ikke meget. Kun Bastrupårnet giver os et indtryk af et vældigt bygningsværk af forsvarsmæssig

karakter. Langsøhus er fredet som et voldsted, men er desværre kraftigt afgravet gennem tidens løb. Knardrup, Hillerødsholm og Hørsholm er forlængst forsvundet under senere byggerier. Kun ved Knardrup er der måske en chance for, at arkæologiske udgravninger kan give os viden om Hvidernes byggeri. Den nøjagtige beliggenhed af Ingefrid af Ganløses sædegård kendes ikke.

Når vi når frem til tiden efter år 1300, er der ikke længere mening i at snakke om Hvidegods og Hvideslægt. Slægten er simpelthen uddøende (Ulsig 1968, p. 76), og Hviderne anvender slægtsnavne som Rani og Galen. Godset er også via arvedeling gået til andre adelsslægter eller via gaver til klostrene blevet splittet helt op.

Iøvrigt skal det også nævnes, som mange andre har gjort, at Hviderne i samtiden ikke har opfattet sig som en slægt. Slægtsforholdene har kun haft betydning og mening i få efter hinanden følgende generationer. Betegnelsen Hvideslægt er opfundet af genealoger for at skabe en sammenhæng i indgifte slægter, men har, som det forhåbentligt er fremgået, også værdi i den godshistoriske forskning.

Et stadigt helt åbent spørgsmål er, hvordan Hvideslægten kom i besiddelse af de store ejendomme i Nordsjælland? Det er et spørgsmål, hvis svar fortæller sig tilbage i tiden før de skriftlige kilder på overgangen mellem forhistorisk og historisk tid.

Vi kan imidlertid tillade os, at have nogle formodninger om, hvordan det er sket. I landskabslovene ser vi en række elementer og formuleringer, som peger tilbage mod ældre tider. Vi ser samtidig „regionalitet“ i lovene ved, at hver landsdel havde sin egen

lov, og i landstingene, hvor bl.a. hver landsdel valgte sin kongekandidat. Dette er en struktur, som peger tilbage til vikingetiden, - måske endda helt tilbage til tiden før, Danmark blev en rigsenhed. Hver landsdel havde sine førende slægter, og vi må derfor opfatte Hviderne og de øvrige høvdingeslægter som værende blandt Sjællands førende også i vikingetiden. Vi kan ikke dokumentere det - kommer næppe nogensinde til at kunne det - men den eneste naturlige forklaring synes at være, at Hviderne og de øvrige høvdingeslægter på Sjælland kan føre deres aner tilbage til kongerne i Lejre. - enten direkte eller indirekte via giftemål. På denne måde kan høvdingeslægternes omfattende godsbesiddelser ses som et „oprindeligt“ kongeligt gods - et slags sjællandsk krongods.

Anvendt litteratur, opslagsværker og kildeudgivelser:

Christensen, C. (1879): Hørsholms Historie fra 1305 til 1875. Kjøbenhavn.

la Cour, V. (1953): Bastrup Stenhus. Fra Frederiksborg Amt Aarbog.

Nørlund, P. (1927): Jorddrotter på Valdemarstiden. Festskrift til Kristian Erlsev.

Olsen, G. (1957): Hovedgård og bondegård. Studier over stordriftens udvikling i Danmark i tiden 1525-1774. København.

Ulsig, E. (1968): Danske adelsgodser i middelalderen.

Nielsen, O. (red.) (1880-81): Codex Esromensis. Esrum Klosters Brevbog. København.

Danmarks Adels Aarbog 1893ff. Scriptores Rerum-Danicarum.

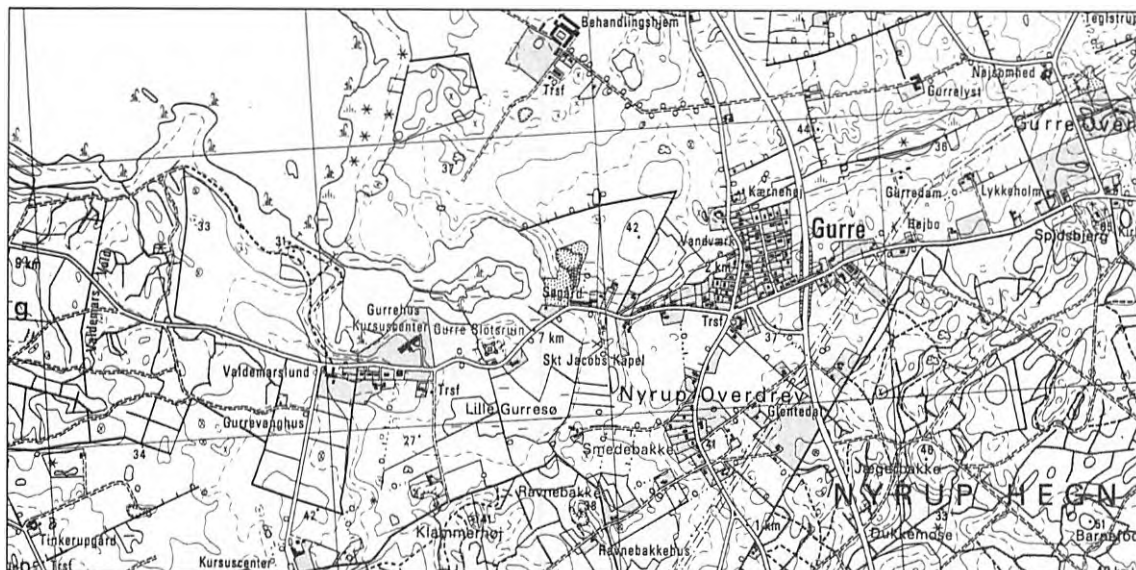
Danmarks Riges Breve/Diplomatarium Danicum.

Den Store Danske encyklopædi. Dansk Biografisk Leksikon.

Gurre Slot

- epokegørende nyt om landskab og adgangsforhold til slottet

Af Flemming Beyer

Kort over egne omkring Gurre 1980.

I forbindelse med etableringen af en ny fjernvarmeledning mellem Helsingør og Tikøb blev der også gravet en ledningsgrøft tæt forbi Gurre Slot.

Nordsjællandsk Folkemuseum foretog i den forbindelse arkæologiske undersøgelser i ledningstracéet mellem Gurre landsby og slottet samt vest for dette.

Sagnslottet Gurre

Landskabet omkring Gurre er i dag domineret af skov med søer og mosestrækninger samt større og mindre områder til agerdyrking og bebyggelse. Baggrunden for slottets placering er endnu ikke tilstrækkeligt belyst, men det har næppe haft tilknytning til en hovedfærdssåre, som kendes fra andre middelalderborge, men er snarere en kongelig jagtborg.

Gurres ældste bygningsfase er centraltårnet fra tiden omkring 1200, som er blevet udbygget med ringmur og hjørnetårne i 1300-årene.

Som slot er Gurre i folks bevidsthed nok mest kendt for de folkesagn, der knytter Valdemar Atterdag til slottet. Alment kendt er sagnene om Tovellille og kongens vilde jagt. Sagnet om pigen Tovellille fortæller, at kong Valdemar elskede hende så højt, at han selv efter hendes død medbragte liget på rejse rundt i landet. Tovellille bar om sin finger en tryllesring, som bandt kongen til hende. En hofmand tog imidlertid ringen af hendes finger, og kongens "kærlighed" gik over på hofmanden i stedet. Denne fandt, at det efterhånden gik for vidt og smed ringen i søen ved Gurre. Valde-

mar kom derfor til at ynde Gurre meget. Sagnet om Valdemars vilde jagt har en direkte tilknytning til det første sagn, idet kongen elskede Gurre så højt, at han skulle have sagt: "Lad kun Gud beholde sit himmerig, når jeg må beholde mit Gurre". Som straf for disse formastelige ord fik han ikke fred i sin grav, men for om natten af sted mellem Vordingborg og Gurre med et jagttog efter sig til skræk og rædsel for nattevandrere.

"Kong Valdemars Stenbro"

Beretninger fra lokale folk omtaler flere gange et hrolagt vejforløb fra Gurre landsby til slottet og videre mod vest til Gurre Vang. Første gang er det den lokale præst i Tikøb, som i 1743 omta-

ler den omtrent 1000 alen lange stenbro. I 1831 beskrives stenbroen som 800-900 skridt lang med flere krumninger.

Ved undersøgelsen i 2000 fremkom dele af dette vejforløb. Første gang i den vestlige del af landsbyen Gurre, hvor terrænet skråner ned mod engarealet vest for byen. Her fremkom også dele af et andet men sydgående vejforløb, som tilsyneladende har haft forbindelse til den kirke eller det kapel, som i dag ligger hen som ruin. Som regel opfattes denne som værende St. Jakobs kapel fra o. 1361 oprettet af Valdemar Atterdag.

Vejforløbet mod slottet lå omtrent 30 cm under den nuværende asfalt og var opbygget med store randsten (størrelse 25-40 cm), hvorimellem lå mindre udfyldningssten af varieret størrelse. Bredden af vejen kunne ikke fastlægges præcist, da nyere vej- og

kloakanlæg havde omrodet jordlagene. Svage spor i jordlagene pegede dog på en vejbredde på omtrent tre meter.

Stenbroen var lagt i et gulligt sandlag, omtrent svarende til det, som kan findes i engen sydvest for landsbyen. Vejen lå overalt på en 40-60 cm høj jorrdæmning ovenpå de oprindelige tørve- og sandlag.

I forbindelse med udgravningen til fjernvarmeledningerne blev det tilstræbt at placere ledningerne således, at de ikke ødelagde det gamle vejforløb. De blev derfor placeret umiddelbart op til stenbroen, og det blev hermed muligt at fastlægge forløbet af "Kong Valdemars Stenbro". Det kunne konstateres, at vejen i store træk fulgte det nuværende vejforløb frem til sydøst for slotsruinen. I området syd og sydvest herfor blev der ikke gravet, og vejen blev kun igen fremdraget

vest for den lille parkeringsplads og ruinen.

Undersøgelsen fremdrog desværre ikke mange sikre spor, som kan datere vejen. De få fund og det, at vejen løber syd for omkring slottet, samt de nye epokegørende fund, som omtales senere, vest for ruinen peger umiddelbart på en datering til 15-1600-årene, dvs. efter at brugen af slottet er ophørt.

Brobissens sko

For at den brolagte vej ikke skulle blive ødelagt, besluttede Skov- og Naturstyrelsen at flytte den del af fjernvarmeledningen, som var planlagt til at ligge syd og vest for slottet, væk fra vejen og ud i den omgivende eng. Ligeledes blev hele "Kong Valdemars Stenbro" fredet som fortidsminde.

Flytningen af fjernvarmeledningen ud i engen medførte, at der ved udgravningen fremkom helt nye og epokegørende oplysninger om adgangsforholdene til slottet og om det omgivende landskabs historie.

Undersøgelserne viste, at den øvre del af englaget indeholdt blandede fyldlag, men omkring 70 cm nede fremkom tre forskellige steder den øvre frønnede del af store stolper i egetræ.

Stolperne var tilhuggede omtrent kvadratisk og havde en størrelse på næsten 35 x 35 cm. To af stolperne stod med en afstand på 1,5 meter fra hinanden. Den tredje stod mere end 6 meter fra disse. Boreprøver på stedet viste, at tørvelaget havde en mægtighed på godt 2 meter, hvorefter der blev fast bund. Ud fra dette vil det være rimeligt at antage, at stolperne står på den faste bund. Fastslået blev det dog ikke, da det var umuligt at trække stolperne op.

I hvilken konstruktion stolperne har indgået, og hvordan de indbyrdes har været forbundet med

Den frilagte stenbro med store randsten og mindre udfyldningssten (Foto Fl. Beyer 2000).

Egetræsstolpen med den nedpressede skysål. (Foto Fl. Beyer 2000)

hinanden, blev det ikke muligt at afklare med sikkerhed. Det ville have krævet en større udgravning end det kun en meter brede fjernvarmetræce. At de har indgået i det samme bygningsværk, er der ikke tvivl om, idet blandt andet kompasretningen på de tilhuggede flader på stolperne alle er ens.

Et kort stykke af vejdæmningen vest for slottet har også samme retning som stolperne og peger mod slottet. Derfor er forklaringen nok, at disse har indgået i en tømmerbro ud til slottet.

Nedpresningen af stolperne i tørvelaget har været et omfattende arbejde. Spor efter denne proces kom også frem ved undersøgelsen, idet der 30 - 50 cm fra stolperne og rundt om disse var nedbanket 8-10 cm tykke korte pæle. Formålet har antagelig været, at de skulle bære en slags arbejdsplatform i det sumpede terræn.

En undersøgelse, som Natio-

nalmuseets naturvidenskabelige afdeling udførte, kastede et helt nyt lys på landskabets historie ved slottet. Opfattelsen af, at der oprindeligt havde været en sø omkring slottet, blev nu ændret. Det blev fastslået, at der havde været elle- og rørsump i området, indtil dette blev ryddet i forbindelse med brobyggeriet. Navnet Gurte betyder da også et sumpet område med dynd og mudder.

Et sjovt fund var sålen af en lædersko, som lå helt tæt på en af de store egestolper. I forbindelse med nedpresningen af stolpen er skoen kommet i klemme og sålenæsken blevet trukket ned mellem tømmeret og tørven. Gad vide om en af brobisserne har mistet sin sko!!

Ikke langt fra de to tætstående pæle fremkom et lag af planker med en længde på 1,6 meter og i hele udgravningens bredde. Plankernes placering og løsfund

tydede på, at de har haft en funktion som arbejdsflade på det bløde tørvelag.

Datering af anlægget

Der blev udtaget prøver af såvel stolper som planker til en dendrokronologisk undersøgelse, som blev udført af Nationalmuseet. Resultaterne heraf var særdeles interessante, da de gav en præcis datering af både stolper og planker. Egetræsstolperne var blevet fældet og tilhugget i vinterhalvåret 1365-66.

Overraskende var det, at plankerne var meget ældre, da de lå direkte på tørvelaget med stykker af teglsten og en hel gulvflise mellem tørv og planker. Fældningsåret blev fastsat til ca. 1077. Forskellige spor på plankerne pegede imidlertid på, at det var genbrugstræ, hvilket giver en forklaring på den store aldersforskel.

Fra historiske kilder vides, at Valdemar Atterdag opholdt sig en del på slottet i 1360'erne, ligesom han døde her i 1375. Borgens kraftige ringmur i teglsten med hjørnetårne har man tidligere tilskrevet ham. Fremkomsten af egetræsstolperne, sandsynligvis hørende til en bro til slottet, bestyrker opfattelsen af, at Valdemar Atterdag lod dette bygningsafsnit af det sagnomspundne slot opføre.

Litt. og kilder:

1. J. P. Trap: *Danmark*, 5. udg. 1953.
2. Vilh. La Cour: *Danske Borganlæg*, Kbh. 1972
3. *Danmarks Kirker, Frederiksborg Amt*, 2. bind 1967
4. Anders Uhrskov: *Folkesagn*, 1922
5. Anders Uhrskov: *Sagn og Trø*, 1923

Kulturhistoriske foredrag på Nødebo kro i foråret 2001

Mandag den 5. marts

Lektor Anders Bøgh, Historisk Institut ved Århus Universitet:
Middelalderens selvejerbønder - udbredelse og retsstilling.

Mandag den 19. marts

Professor, dr.phil. Erik Ulsig, Historisk Institut ved Århus Universitet:
Middelalderens adel og dens godsbesiddelser i Nordsjælland.

Foredragene starter kl. 20.00 og der er gratis adgang.

Indkaldelse til ordinær generalforsamling

**Ordinær generalforsamling i Nordsjællandsk Museumsforening
afholdes onsdag den 28. februar 2001 i Søjlehallen på Sophienborg.
Generalforsamlingen starter kl. 19.30.**

Dagsorden ifølge vedtægterne:

1. Valg af dirigent.
2. Formanden og museumslederen aflægger beretning.
3. Kassereren fremlægger reviderede regnskaber til godkendelse.
4. Fremlæggelse af budgetter og fastsættelse af kontingent til foreningen.
5. Indkomne forslag.
6. Valg af bestyrelsesmedlemmer og to suppleanter. På valg til bestyrelsen er Helge S. Bæk, Poul Erik Termansen, Hans Jørgen Clementsen og Ernst Tursøe. De tre førstnævnte modtager gerne genvalg. Ernst Tursøe ønsker ikke genvalg. Efter Poul Østergaards død skal der vælges en ny suppleant. Bent Christoffersen vil efter mange års tro tjeneste også gerne udtræde af bestyrelsen.
7. Valg af to revisorer.
8. Eventuelt.

Forslag til nye bestyrelsesmedlemmer/suppleanter samt forslag til dagsordenens punkt 5 afleveres skriftligt til formanden Helge S. Bæk, Ebbas Allé 12, Nødebo, 3480 Fredensborg senest 8 dage før generalforsamlingen.

Vi har i år lavet lidt om på programmet efter generalforsamlingen, så der efter en kort pause er der foredrag af museumsinspektør ved Moesgaard Museum Pauline Asingh om Marsk Stigs hørge på Hjelm.

Herefter afsluttes aftenen med kaffebord.

Vel mødt! Bestyrelsen

Ordinær generalforsamling

**Onsdag den 28. februar kl. 19.30
i Søjlehallen på Sophienborg**

Museumsinspektør ved Moesgaard Museum

PAULINE ASINGH

vil efter generalforsamlingen holde et foredrag om:

Marsk Stigs borge på Hjelm

Aftenen slutter med kaffebord.

Se nærmere om generalforsamlingens dagsorden på side 15.

